

SECTION 1. COMPARATIVE ASPECTS OF PHILOLOGY

DOI: 10.46299/ISG.2023.MONO.PED.1.1.1

1.1 Запозичення з латинської мови як шлях збагачення іноземної медичної професійної лексики та клінічної термінології**Вступ**

В даний час на сучасному освітньому просторі намітилися тенденції до відродження класичної освіти, латинська є невід'ємною частиною сучасної університетської освіти. За існуючою класифікацією, латинську мову відносять до «мертвих мов», оскільки вже понад тисячу років вона не є засобом спілкування певного етносу. Однак чи це так насправді? Відповісти на це запитання можна словами відомого польського поета Юліана Тувіма: «Яка ж це мертва мова, якщо, не в'янувши, вона пережила тисячоліття?...»

У якій формі латина «пережила» тисячоліття, у якій формі продовжує існувати у наші дні? Питання на які можна відповісти почавши наше дослідження

Знання основ латинської мови завжди вважалось ознакою високої культури людини, її освідченості. І до нашого часу актуальні слова римського оратора, філософа та письменника Цицерона: «Non tam praeclare est scire Latine, quam turpe nescire» — Не так похвально знати латинську мову, як ганебно її не знати.

Насамперед, «латина, «вмираючи» тисячу років, запліднила собою більшість європейських мов», ставши мовою-оснотою для нових національних мов

мов - романських мов. Нині понад 60 країн використовують романські мови як національні чи офіційні мови. Загальна кількість тих, хто говорить на романських мовах перевищує 600 млн. осіб. Латинська мова вплинула на формування лексичного словника багатьох сучасних нероманських мов, у яких велику групу

універсально використовуваних слів складають латинізми (запозиченнями з латини). Роль латинської мови як дериваційна (від лат. derivatio-відгалуження) основи європейських мов загальновідома. Так, наприклад, вченими встановлено,

що з 20 000 найбільш уживаних слів англійської мови близько 10 400 латинського походження, близько 2200 - грецького і лише 5400 - англосаксонської. В українському мовленні досі немає підрахунків, які б стали квантитативною характеристикою для латинської по походженням лексики в словниковому складі української мови, оскільки в українській мові існують прямі та опосередковані латинські запозичення. Багато які з них уже не сприймається як слова іноземного походження: школа, інститут, університет, ректор, директор, студент, лекція, аудиторія, лабораторія, канікули, сесія, колоквіум та багато інші.

Незважаючи на те, що латина була пануючою мовою у всій Римській імперії, на сході (в самій Греції), в окремих провінціях Азії та Єгипті вона так і не змогла витіснити грецьку мову, яка в цих регіонах зайняла домінуюче положення. Рим підкорився її впливу, що відобразилось і на мові: до складу латинської мови ввійшло багато грецьких слів. Грецька наука, філософія і мистецтво здійснили величезний вплив на розвиток римської культури. Зокрема наукова медицина античного світу, яка майже цілком була утворена греками, при перенесенні на римський ґрунт зберегла велику кількість грецьких слів і назв: анатомічних, терапевтичних, фармакологічних та ін. Створені грецькими лікарями терміни латинізувались і одержали міжнародне визнання, наприклад: *diaphragma* – грудочеревна перепона, *cranium* – череп, *arteria* – артерія, *nervus* – нерв, *sclerosis* – склероз, *pathologia* – вчення про хворобливі зміни, *therapia* – лікування тощо. Насправді ми можемо стверджувати, що латина сьогодні – це греколатинська суміш на лексико-термінологічному рівні. Втративши значення мови міжнародного спілкування латина сьогодні залишається джерелом творення міжнародних номенклатур, нової наукової лексики. Маючи строго фіксоване значення, греко-латинські словотвірні елементи дозволяють дати точне визначення нового поняття або назви, вказати на характерну особливість, відмінну ознаку тієї або іншої речовини, явища і т.п. Так утворюються назви нових невідомих захворювань, симптомів, вірусів, мікроорганізмів, а також назви нових лікарських препаратів.

Сучасна медична термінологія — поняття комплексне; до його складу входять декілька сотень тисяч слів та сталих словосполучень, які складають термінологічну базу цілого ряду медико-біологічних дисциплін. Це природно сформована терміносистема, яка має багатовікові традиції. Її характерна особливість — використання латинської та грецької мов. Властива їм ємкість та лаконічність дозволяють поєднати в одному слові значення, яке іншою мовою потребує вживання декількох слів або цілого виразу. Наприклад, *gastritis* — запалення внутрішньої оболонки шлунка або ж *hypogalactia* — зниження секреторної діяльності молочних залоз у період лактації. Однак, крім грецьких та латинських слів, у клінічній термінології є терміни арабського, італійського, німецького, англійського й французького походження. Велика кількість термінів була утворена штучно у пізніші часи на основі греко-латинських терміноелементів.

Терміноелементом називається будь-який словотвірний елемент (корінь, префікс чи суфікс), який, зберігаючи певне надане йому у термінології значення, регулярно використовується для утворення термінів одного змістового ряду. Частина терміноелементів зустрічається рідко, інші відрізняються високою продуктивністю. Вони називаються частотними відрізками (терміноелементами) і складають інтернаціональну основу медичної термінології. У процесі становлення медичної термінології багато словотвірних елементів із грецької та латинської мов одержали нове (термінологічне) значення або ж специфічний відтінок значення, якого не мали раніше. Як то, наприклад, грецький суфікс *-itis* із загальним значенням «той, що відноситься до чогось, належить чомусь» у клінічній термінології має значення «запалення якогось органа».

1.1.1 Структура клінічних термінів

Один із найбільших розділів медичної термінології — клінічна термінологія. Вона поєднує назви хвороб, галузей медичної науки, симптомів, синдромів, функціональних реакцій, рефлексів, морфологічних порушень і методів досліджень. На відміну від анатомічної термінології, яка оперує в основному

латинською лексикою, основу клінічної складають слова грецького походження. Поряд зі словами суто грецького чи латинського походження в клінічній термінології зустрічаються терміни-гібриди, утворені одночасно від грецьких і латинських компонентів. Наприклад: *dysfunctio, ōnis f* — порушення функції (*dys-* — префікс грецького походження зі значенням «порушення, розлад»; *functio, ōnis f* — латинський іменник зі значенням «виконання, здійснення, функція»). Окремі клінічні терміни можуть бути перекладені українською мовою, як наприклад, *subacutus, a, um* — підгострий, але частіше вони транслітеруються: *syndromum, i n* — синдром. Можливе також паралельне використання як перекладених, так і транслітерованих термінів. Наприклад, *transplantatio, ōnis f* — трансплантація або пересадка. Більшість клінічних термінів — інтернаціональна. Оволодіння клінічною термінологією передбачає опанування доволі великого обсягу грецько-латинських терміноелементів і способів конструювання складних термінів. При утворенні клінічних термінів використовуються: суфіксальний спосіб творення іменників і прикметників (*myoma, ātis n* — міома, пухлина м'яза; *lateralis, e* — латеральний, боковий); префіксальний і префіксально-суфіксальний (*sublingualis, e* — сублінгвальний, під'язиковий); а також спосіб складання основ (*odontalgia, ae f* — зубний біль). За складом клінічні терміни поділяються на одночленні та складені. Серед одночленних термінів за структурою розрізняють прості терміни (виражені одним непохідним словом, як наприклад, *asthma, ātis n* — астма, напади задухи різного походження), похідні (утворені від кореневих слів за допомогою словотвірних афіксів, як наприклад, *paranephritis, itidis f* — паранефрит, запалення навколониркової клітковини) та складні (утворені сполученням декількох значущих основ: *ophthalmoscopya, ae f* — офтальмоскопія, дослідження очного дна за допомогою офтальмоскопа). Основою клінічної термінології є складні терміни, утворені шляхом складання декількох грецьких або рідше латинських терміноелементів (наприклад: *ot-o-rhin-o-laryng-o-logia* — розділ медицини, який вивчає захворювання вуха, горла, носа та методи їх лікування). Розрізняють: а) грецькі кореневі терміноелементи, які зазвичай є

еквівалентами до латинських анатомічних назв (наприклад: -myo- = musculus, i m), вони називаються греко-латинськими дублетами; б) кінцеві терміноелементи, які вказують на патологічні зміни, оперативне втручання та способи діагностування (наприклад: -roësis — кінцевий терміноелемент зі значенням «утворення», «створення»); в) афікси (префікси і суфікси, які мають певне семантичне значення). Наприклад: -itis, itidis f — суфікс зі значенням «хвороба, запалення», hupo- — грецький префікс зі значенням «нижче», «під». Кореневі терміноелементи можуть утворюватися як від основи називного відмінка, так і від основи родового відмінка іменників. Наприклад: dermat- / dermat-, haem- / haemat- (dermatosis, але epidermis; haemapoësis, але haematuria). Деякі грецькі основи мають різні ступені латинізації. Інколи зберігалась вимова більш близька до грецької, а в деяких випадках відбувалося зближення з нормами латинської мови. Тому один і той же терміноелемент може мати різне написання. Наприклад, як грецьке «рука»: -cheir- або -chir-. При поєднанні терміноелементів у складних термінах на стикові двох приголосних використовуються єднальні голосні, або інтерфікси. Звичайно, це -o- у словах грецького та -i- у словах латинського походження (hysterotomia — видалення матки; vivificatio — оживлення). Хоча у штучно утворених термінах ця відповідність зберігається не завжди. Початкові терміноелементи у словниках зазначаються разом із інтерфіксом (haemato-, spondylo- та ін.), а кінцеві граматично оформлюються (-necrosis, is f; -phobia, ae f; -spasmus, i m та ін.). Незважаючи на те, що самі поняття «термін» та «терміноелемент» вимагають однозначності, у медичній термінології зустрічаються багатозначні терміни та терміноелементи. Найчастіше це пов'язано з уживанням їх у різних областях медицини. Так, наприклад, терміноелемент -lysis у патології вказує на розкладання тканин (osteolysis — остеоліз, розкладання кісткової тканини), а у хірургії — на операцію звільнення органа від зрощень (cardiolysis — операційне звільнення серця від зрощень). Haemostasis — у патології вказує на зупинку кровотоку на якійсь ділянці тіла, а в хірургії — на зупинення кровотечі. Більшість терміноелементів можуть вживатися як на початку, так і в кінці терміна. Деякі

терміни із самостійним значенням також використовуються як кінцеві терміноелементи. Зазвичай місце терміноелемента у структурі слова не впливає на його значення. Але треба мати на увазі, що в залежності від місця терміноелемента у складному слові можуть виникати деякі додаткові відтінки значення, що впливають на загальний зміст терміна. Так, наприклад, терміноелементи, які позначають фізіологічні рідини (кров — haem(at)-, -aemia; сечу — -ur-, -uria; слину — sial-, -sialia; жовч — chol-, cholia та ін.) у початковій позиції у сполученні із зазначенням якогось органа мають речовинне значення: haemothorax — накопичення крові у плевральній порожнині. У кінцевій же позиції вони вказують на утворення та виділення певної субстанції або ж на середовище, наявність або концентрація певних речовин у якому є патологічними: azotaemia — наявності азоту у крові, oliguria — зменшення виділення сечі. Постановка наголосу у медичних термінах у багатьох випадках викликає труднощі, оскільки більшість клінічних термінів утворені штучно, до того ж у різні часи і у різних країнах, то наголос у термінах пов'язаний з певними національними традиціями. Зауважимо, що у клінічних термінах на -ia наголос звичайно ставиться на передостанній склад (наприклад: pneumon a, hyperton a), крім окремих слів, що походять від грецьких іменників на -eia, у яких наголос був нефіксованим. Тому, наприклад, therapia але apathia. На третій склад від кінця ставиться наголос у кінцевому терміноелементі -logia (biologia, pharmacologia). У терміноелементі -pathia наголос ставиться на третьому складі від кінця у термінах, що вказують на принципи лікування (homeopathia), і на другому, якщо позначається загальна назва хвороби (mastopath, nephropath та інші). У терміноелементах -graphia та -phonia у медичній термінології наголос ставиться на передостанній склад (roentgenograph, aphonia), а в інших словах — на третій склад від кінця (симфонія, фотографія, голографія)

1.1.2 Творення клінічних термінів за допомогою суфіксів

Дуже поширений у клінічній термінології суфіксальний спосіб творення термінів, тобто за допомогою суфікса, який приєднується до простої чи складної основи слова. Суфікси можуть вказувати на дію, дійову особу або предмет, що

виконує дію; вид чи місце заняття, результат дії, надавати словам зменшувального значення і т. ін. Суфікси відіграють у термінотворенні важливу роль, бо, маючи фіксоване значення, утворюють терміни певних змістових класів. За допомогою суфіксів кожен термін співвідноситься з конкретним термінологічним поняттям. Так, наприклад, всі віддієслівні іменники на -or мають значення «знаряддя дії, інструмент дії» або ж «особа, що виконує дію»: rotator — згинаючий м'яз; doctor — вчитель, наставник, викладач. Терміни з суфіксом -ism(us), утворені від іменникових основ, означають явища отруєння або хворобу: morphinismus — хворобливий стан, пов'язаний з постійним зловживанням наркотиками; отруєння наркотиками. При суфіксальному способі словотворення використовують основи різних частин мови: дієслів, іменників та прикметників. Найчастіше основа та суфікс належать до однієї мови, але зустрічаються слова, де основи грецькі, а суфікси латинські та навпаки. Деякі суфікси додаються до основ декількох частин мови. У залежності від того, до основи якої частини мови додається суфікс, може варіюватися його значення. Так, суфікс -osis має значення «патологічний процес; хворобливий стан затяжного характеру» або вказує на хвороби незапального характеру, які пов'язані з перебільшенням норми, якщо він додається до основи іменника грецького походження. Але якщо суфікс -osis додається до основи дієслова, то похідні слова зазвичай мають значення процесу, стану, смисл яких закладено у дієслівній основі, або результату такого процесу чи стану. Наприклад: leucocytosis — лейкоцитоз, збільшення кількості лейкоцитів у периферичній крові (грецькі корені: leuco + cyt + osis); necrosis — некроз, відмирання тканини або частини органа (від грецького дієслова несроо — робити мертвим). З суфіксом -oma від іменникових грецьких основ утворюються назви пухлин; а від основ дієслів — терміни із загальним значенням наслідку дії. Наприклад: sarcōma — саркома, злоякісна пухлина зі сполучної тканини (від грецького sarx — м'ясо, плоть; stroma — основа, кістяк (від грецького дієслова stronnumi — простягати, стелити). У ролі суфіксів у клінічних термінах виступають також деякі терміноелементи: -genus, a, um; -genes, is як суфікси означають породження,

виникнення, обумовленість (pyogenes, is — піогенний, зумовлений гноєм). Терміноелемент -formis, e виступаючи у значенні суфікса, має значення подібності (cruciformis, e — хрестоподібний). Знання основних суфіксів, що вживаються у клінічному термінотворенні, не менш важливе, ніж знання словотвірних коренів та кінцевих терміноелементів.

1.1.3 Префіксальний спосіб термінотворення

Поряд зі складанням основ та суфіксальним способом у клінічній термінології продуктивним також є префіксальний спосіб словотворення. У латинській мові у ролі префіксів найчастіше виступають прийменники і частки. До префіксів належать також компоненти прикметникового походження та числівники: mono- — один, bi- — два, oligo- — недостатній. Префікс, не змінюючи основного значення кореня чи основи, завжди надає йому додаткового значення: вказує на перебіг у часі (prognosis — прогноз, передбачення; грец. pro- — префікс зі значенням «перед, раніше»), на напрямок дії (ecstasia — вроджене зміщення органа; грец. ec- — префікс, що вказує на рух зовні), на локалізацію дії (pericardium — перикард, навколосерцева сумка; грец. peri- префікс, що вказує на розташованість навколо чогось), на відсутність або заперечення чогось (achylia — відсутність шлункового соку, пепсину або іншого травного ферменту; грец. a-, ap- — префікс, що вказує на відсутність чогось) та ін.

При вивченні префіксів у клінічній термінології необхідно звернути увагу на те, що з однаковим значенням паралельно вживаються як грецькі, так і латинські префікси (грецько-латинські дублетні префікси), як наприклад:

contra- / anti- — протилежне становище, стан; проти; in- / en- — розташованість у середині чогось; circum- / peri- — навколо; з усіх сторін.

Важливо звернути увагу на протилежні за значенням, антонімічні префікси. Наприклад:

ad- — приєднання до чогось; при, до;

de- — видалення, усунення; з, від; зменшення;

hypo- — нижче, під;

hyper- — вище, над;

post- ; meta- – розташованість за чимось;

ante-; pro- – розташованість перед чимось.

Слід пам'ятати, що деякі префікси у медичній термінології набули додаткового, термінологічного, значення. Так, наприклад, префікс para- (розташованість поблизу, поряд) набув переносного значення «відхилення від норми», відмінного від того, що зазначене словотвірною основою (paramnesia — псевдоспогад, несправжній спогад). У сполученні ж з назвою внутрішнього органа він вказує на запалення клітковини навколо цього органа: paracystitis, itidis f — парацистит, запалення клітковини біля сечового міхура; paranephritis, itidis f — паранефрит, запалення навколо ниркової клітковини.

Треба звернути увагу також на зміни у префіксах під впливом початкового звука основи, що проявляються при приєднанні префіксів до основ. Так, наприклад, кінцевий n перед b, p переходить в m: synthesis але symbiosis; n повністю асимілюється перед l, m, r: collateralis — колатеральний, боковий; corrugator — зморщувальний м'яз, communis — спільний.

Перед початковими c, f, g, n, p відповідно змінюється префікс ad-: accidentalis, appendix і т. д. У деяких префіксах може випадати кінцевий приголосний або голосний у залежності від початкової букви основи (так звана елізія).

Наприклад:

meta- → met-: metencephalon i, n — задній мозок;

para- → par-: parenteralis, e — парентеральний, що є поза системою травлення;

ex- → e-: erectio, ōnis, f — ерекція, випрямлення, набухання, напруження;

con- → co-: coagulatio, ōnis f — коагуляція, зсідання, згортання;

dia- → di-: diencephalon i, n — проміжний мозок.

Висновки

Знайомство з латинською лексикою, що становить основу міжнародного словника європейських народів, розширює лінгвістичний світогляд і сприяє більш вірній оцінці мовного матеріалу, що дозволяє правильно пояснити орфографію слів, запозичених із західних мов. Засвоєння граматичної системи

латинської мови сприяє розумінню загальномовних явищ, властивих індоєвропейським мовам, глибокому розумінню української, покращення грамотності як усного, так і письмового мовлення

В умовах сучасного світу, коли полімовність стає не лише нормою, але й необхідністю, знання латинської стає базою для освоєння багатьох сучасних іноземних мов. Багато загальнолітературних латинських слів, насамперед такі, які мають абстрактний характер значення, перейшли в спеціальні сфери, причому найчастіше функціонують у складі не однієї, а різних термінологічних систем. Латинська мова є своєрідним культурним кодом, оскільки її знання дають можливість розуміти значення філософських категорій, норм римського права, текстів християнської релігії, наукових (медичних, економічних та ін.) та політичних трактатів.

Латина жива і потрібна в наші дні, оскільки засобами цієї стародавньої мови здійснюється наступність, трансляція та обмін культурною інформацією, культурними цінностями у всьому світі.